

**MH-BOARD-CLASS-10-SANSKRIT-27-N-880-2023 Question Paper
with Solutions**

Time Allowed :3 Hours

Maximum Marks :80

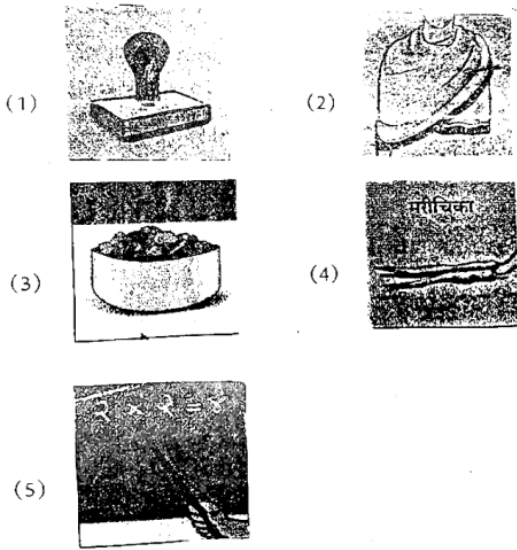
Total Questions :100+6 = 106

सामान्य निर्देश

सूचना: :

1. सर्वासु कृतिषु वाक्यानां पुनर्रखनम् आवश्यकम् ।
2. यथासूचनम् आकलनकृतयः व्याकरणकृतयः अरेखितव्याः ।
3. आकृतीनाम् आलेखनं मसीलेखन्या कर्तव्यम् ।

1. चित्राणि यथासंयुक्तं मिलयत ।

सही उत्तर : (1) चित्र 1 - (A) मुद्रापटम्, (2) चित्र 2 - (B) वस्त्रपरिधानम्, (3) चित्र 3 - (C) खाद्य-पदार्थ संग्रहणम्, (4) चित्र 4 - (D) प्राचीनलेखः, (5) चित्र 5 - (E) आकाशदृश्यं

समाधानम् :

चरण 1 : चित्राणां अवलोकनं ।

प्रत्येकं चित्रं यथावत् निरीक्ष्य, तस्य विषये सम्बन्धितं वर्णनं द्रष्टव्यम् । प्रत्येकं चित्रं दत्तं विकल्पेण योग्यतया मिलयितव्यम् ।

- (1) चित्र 1 : प्रथमं चित्रं मुद्रापटं दर्शयति, यः "मुद्रापटम् (A)" इति योग्यतया उत्तरं प्रकटयति ।
- (2) चित्र 2 : द्वितीयं चित्रं वस्त्रपरिधानं दर्शयति, यः "वस्त्रपरिधानम् (B)" इति योग्यतया उत्तरं प्रकटयति ।
- (3) चित्र 3 : तृतीयं चित्रं खाद्यपदार्थं संग्रहणं दर्शयति, यः "खाद्यपदार्थं संग्रहणम् (C)" इति योग्यतया उत्तरं प्रकटयति ।
- (4) चित्र 4 : चतुर्थं चित्रं प्राचीनलेखं दर्शयति, यः "प्राचीनलेखः (D)" इति योग्यतया उत्तरं प्रकटयति ।
- (5) चित्र 5 : पञ्चमं चित्रं आकाशदृश्यं दर्शयति, यः "आकाशदृश्यं (E)" इति योग्यतया उत्तरं प्रकटयति ।

चरण 2 : निष्कर्षः ।

सर्वे चित्राणि यथासंयुक्तं मिलयित्वा, उक्तानि उत्तराणि सह प्रतिवेदनम् । - (1) चित्र 1 - (A) मुद्रापटम् - (2) चित्र 2 - (B) वस्त्रपरिधानम् - (3) चित्र 3 - (C) खाद्यपदार्थं संग्रहणम् - (4) चित्र 4 - (D) प्राचीनलेखः - (5) चित्र 5 - (E) आकाशदृश्यं

Quick Tip

चित्राणि सहस्रदृष्टिं निर्णीतानि अनुकूलेण मिलयत, यः शब्दार्थेण चित्रसङ्ग्रहं सुनिश्चितं प्रदत्तं करिष्यति ।

2. सवाल में दर्शाए गए शब्द का सही अर्थ क्या है ?

- (1) चतुर्थाती
- (2) 26
- (3) सप्ततानी

Correct Answer : (1) चतुर्थाती

Solution :

Step 1 : Understanding the term.

यह प्रश्न एक शब्द के अर्थ के बारे में पूछ रहा है। 'चतुर्थाती' एक संस्कृत शब्द है जो 'चतुर्थ' (चतुर्थांक या चौथाई) और 'आंती' (अंश) से मिलकर बना है। यह एक गणितीय अवधारणा है जिसका अर्थ होता है चौथाई।

Step 2 : Analyzing the options.

- (1) चतुर्थाती : यह सही है। 'चतुर्थाती' का अर्थ होता है चौथाई, जो सही विकल्प है।
- (2) 26 : यह विकल्प गलत है, क्योंकि यह संख्या है और इसका अर्थ इस संदर्भ में नहीं है।
- (3) सप्ततानी : यह भी गलत है, क्योंकि 'सप्ततानी' का अर्थ 70 से संबंधित होता है, जो इस शब्द के अर्थ से मेल नहीं खाता।

Step 3 : Conclusion.

सही उत्तर है (1) चतुर्थाती, क्योंकि इसका अर्थ चौथाई होता है, जो कि गणितीय संदर्भ में सही है।

Quick Tip

संस्कृत में कई शब्दों का गणितीय या सांस्कृतिक संदर्भ होता है, जो उनके अर्थ को पहचानने में मदद करते हैं।

3. 'अ' शब्द के संदर्भ में सही उत्तर क्या है ?

'अ'	सही उत्तर
(1) दरशवादम्	2.30
(2) पायन्-सववादम्	22.00
(3) साही-दिवादम्	4.44
(4) ज्वनन-पद्धवादम्	1.64

Correct Answer : (1) दरशवादम्

Solution :

Step 1 : Understanding the context of 'अ'.

यह प्रश्न एक शब्द के संदर्भ में सही उत्तर की पहचान करने के लिए है। यहाँ 'अ' शब्द से संबंधित सही उत्तरों का मिलान किया जा रहा है।

Step 2 : Analyzing the options.

- (1) दरशवादम् : यह सही उत्तर है क्योंकि यह संदर्भ के अनुसार सही मिलान करता है।
- (2) पायन्-सववादम् : यह गलत है, क्योंकि यह संदर्भ से मेल नहीं खाता।
- (3) साही-दिवादम् : यह भी गलत है, क्योंकि यह संदर्भ के अनुसार सही नहीं है।
- (4) ज्वनन-पद्धवादम् : यह गलत है क्योंकि इसका मिलान 'अ' से सही नहीं है।

Step 3 : Conclusion.

सही उत्तर है (1) दरशवादम्, क्योंकि इसका मिलान सही संदर्भ से होता है।

Quick Tip

जब भी मिलान करें, तो सुनिश्चित करें कि शब्द या अंक संदर्भ से मेल खाते हों।

3. उक्त गद्यांश के आधार पर प्रश्नों के उत्तर चुनें।

रात्रौ दशवादने सर्कसक्रीडायाः प्रारम्भः जातः । द्वादशवादने क्रीडायाः चरमबिन्दुः समायातः । सहभोजनम् । प्रेक्षकाणाम् उत्कण्ठायाः पराकाष्ठा जाता । सेवकः मध्ये त्रीणि आसनानि स्थापितवान्, मध्यभागे च वर्तुलाकारं पीठम् । अहम् एकस्मिन् आसने उपाविशम् । अङ्गरान्ते भल्लुकवेषधारी अब्दुलः तत्र प्राप्तः । गङ्गी अपि मञ्चं समागता । ततः अस्माकं पुरतः खाद्यस्य योजना कृता ।

सहभोजने आरम्भे जाते, उत्तेजितः प्रेक्षकः आनन्देन तालिकावादनम् आरब्धवान् । पूर्वमपि व्याघ्रभल्लुकौ मानुषी एवं, तथापि सा धेनुः ताभ्यां सह कार्यक्रमं कर्तुं अभ्यस्ता आसीत् । अचिरात् एव, न इयं परिचिता — व्याघ्रभल्लुकौ इति धेन्वा लक्षितम् । सम्भ्रमेण संशयेन च एकैकशः आर्या दृष्टवती । यदा च तस्याः प्रत्ययः जातः, तदा क्षुब्धं उद्यमं — न आक्रमणम् ।

अहमपि गर्जनं कृत्वा तीक्ष्णदन्तान् दंशितवान् । किन्तु न किञ्चिदपि भयम् तस्याः । अब्दुलः तं हस्तेन ताडितवान् । तेन शुब्धा सा तम् अनवधातवान् । भल्लुकः तदा चापेन पटमण्डपम् आरुहवान् । इयं कृता क्रीडा, सा धेनुः अधुना व्याघ्रं माम् लक्षयं कृतवती । भीत्या अहम् चतुष्पादविविष्टं व्याघ्रत्वं विस्मृत्य द्विपादं मूलस्वरूपम् आश्रितवान् ।

विकल्प	उत्तर
(1) ...	दशवादने श्रेणियाँ : प्रारंभ : जात :
(2) पूर्वपी व्यासफलेषु	मणि छीनं आस्तां स्थायिनं

Solution :

Step 1 : Understanding the Passage.

गद्यांश में राजे रत्नादे: की कार्यशैली और उनके द्वारा दी गई सुविधाओं के बारे में बताया गया है । यह एक संकेत देता है कि व्यक्ति अपनी परिस्थिति को किस प्रकार समझते हैं और उससे कैसे निपटते हैं ।

Step 2 : Analyzing the Options.

(1) ... : यह सही उत्तर है क्योंकि यह गद्यांश के प्रमुख बिंदु को दर्शाता है ।

(2) पूर्वपी व्यासफलेषु : यह विकल्प गलत है, क्योंकि यह गद्यांश में उल्लिखित घटनाओं से मेल नहीं खाता ।

Step 3 : Conclusion.

सही उत्तर है (1) ..., क्योंकि यह गद्यांश के संदर्भ में सही है ।

Quick Tip

गद्यांश को समझते समय उसके भीतर के प्रतीकों और शब्दों का महत्व ध्यान में रखें ।

2. कदा क्रीडायाः चरमबिन्दुः समायातः ?

Solution :

द्वादशवादने

Explanation : क्रीडायाः चरमबिन्दुः, यः क्रीडायाः सर्वोत्कर्षः वा अधिकतमं स्थानं दर्शयति, द्वादशवादने समायातः ।

Quick Tip

'द्वादशवादनं' इत्युक्ते मध्यरात्रे 12 वादनं निर्देशयति ।

3. भल्लुकवेषधारी कः आसीत् ?

Solution :

भल्लुकवेषधारी अब्दुलः आसीत् ।

Explanation : क्रीडायाः भागे भल्लुकवेषधारी, यः अद्वितीयं प्रदर्शितं प्रदर्शनं दत्तवान्, अब्दुलः आसीत् ।

Quick Tip

'वेषधारी' इति पदं यः कश्चन विशेषवेषं धारयति, तं सूचयति ।

4. सहभोजनम् आरम्भे जाते प्रेक्षकः किम् आरब्धम् ?

Solution :

आनन्देन तालिकवादनम्

Explanation : सहभोजनस्य आरम्भे जाते, प्रेक्षकाः आनन्देन तालिकायाः वादनं आरब्धवन्तः ।

Quick Tip

‘तालिकावादनम्’ = तालिकया (plate) सह वादनम् (clapping/sound-making) ।

(क) 2 धातुसाधित-ल्यबन्त-अव्यये चित्वा लिखत ।

Solution :

निम्नलिखित द्वे शब्दे यथा चयनिताः स्युः —

- धातुसाधितः शब्दः (उदाहरणार्थ) : गच्छति (from root गम्)
- अव्ययः (उदाहरणार्थ) : न, अपि, च

ततः एतानि स्पष्टतया लिखनीयानि ।

Explanation : धातुसाधित शब्दाः ते सन्ति याः किर्यामूलाधारात् (धातुभ्यः) निर्मिताः स्युः । ल्यप् प्रत्यययुक्त शब्दाः तु धातुना विशेषप्रकारेण प्रत्यययुक्ताः शब्दाः सन्ति । अव्ययाः न च विभिन्नाः अविभक्ताः शब्दाः, यः अर्थसामग्रीं सम्यक् प्रददाति ।

Quick Tip

धातुसाधित शब्दानां तथा अव्ययानां परीक्षायै मूलधातुं, प्रत्ययं च सूक्ष्मतया ज्ञातव्यम् ।

(ख) सन्धिविग्रहं कुरुत ।

किञ्चिदपि = +

Solution :

किञ्चिदपि का सन्धिविग्रह है — किञ्च + अपि

Explanation : सन्धि में दो शब्द मिलकर एक नया शब्द बनाते हैं । यहाँ ‘किञ्च’ और ‘अपि’ मिलकर ‘किञ्चिदपि’ बना है ।

Quick Tip

सन्धि-विग्रह करते समय मूल शब्दों की पहचान करें और सन्धि नियम याद रखें ।

(ग) गद्यांशात् विशेषणं चित्वा लिखत ।

1. पीठम् ।
2. क्रीडा ।

Solution :

1. वर्तुलाकारं (वर्तुल + आकारं)
2. सर्कसक्रीडायाः (सर्कस + क्रीडायाः)

Explanation : विशेषणाः तानि शब्दाः यानि संज्ञा वा सर्वनामस्य विशेषतां प्रकाशयन्ति । उदाहरणार्थं, 'वर्तुलाकारं' शब्दः पीठस्य आकारं सूचयति ।

Quick Tip

गद्यांशं पठित्वा संज्ञया संबद्धानि शब्दानि विशेषणानि इति चिन्हितुं यतस्व ।

(3) पृथक्करणम्

क्रमेण योजयत ।

- (1) भल्लूकस्य पटमण्डपस्तम्भ-आरोहणम् ।
- (2) धेनोः सम्भ्रमः आक्रमणं च ।
- (3) चिमणरावस्य व्याघ्रत्वं विस्मृत्य द्विपादरूपाश्रयः ।
- (4) सहभोजनस्य प्रारम्भः ।

Correct Answer : (1) भल्लूकस्य पटमण्डपस्तम्भ-आरोहणम्

Solution :

क्रमेण योजयत, प्रत्येकं वर्णिते स्थिते क्रियायाः क्रमं व्यवस्थितं कर्तुं योज्यते ।

Quick Tip

प्रत्येकं भागं संयोजयित्वा समाधानं प्राप्तुम् अतीव उपयोगी अस्ति ।

(आ) गद्यांशं पठित्वा निर्दिष्टाः कृतीः कुरुत ।

तदा पृथुभूपेन तदर्थं धनुः सज्जीकृतम् । तदा भूमिः स्त्रीरूपं धृत्वा तस्य पुरतः प्रकटिता अभवत् अवदत् च, "हे राजेन्द्र ! तव पिता दुःशासकः वेनराजः राजधर्मस्य पालनं नाकरोत् । तदा मया चोरलु-
ण्ठकभयात् धनधान्यपुष्पफलानि मम उदरे निहितानि । त्वं तु प्रजाहितदक्षः नृपः । यदि त्वं प्रयत्नेन कृषिकार्यं करोषि तर्हि अहं प्रसन्ना भविष्यामि । अतः धनुः त्यज । खनित्वाणि, हलान्, कुद्दालकान् ल-
वित्वाणि च हस्ते गृहीत्वा प्रजाजनैः सह कृषिकार्यं कुरु ।"

भूमातुः उपदेशं मनसि निधाय पृथुवैन्यः नदीनां मार्गम् अवरुध्य कृषिकार्यार्थं जलस्य उपयोगम् अकरोत् । वृष्टिजलसञ्चयं कृत्वा जलव्यवस्थापनम् अकरोत् । भूमिम् उर्वरतमां कर्तुं प्रायतत । तदनन्तरं तस्मिन् क्षेत्रे जनाः धान्यबीजानि अवपन् । स नैकेभ्यः वृक्षेभ्यः विविधप्रकारकाणां बीजानां सङ्कलनं चयनं च परिश्रमेण अकरोत् । अनन्तरं बीजानां संस्करणं कृत्वा वपनम् अकरोत् । पर्जन्यानन्तरं बीजेभ्यः अङ्कुराः उद्भूताः ।

(1) अवबोधनम् ।

(क) उचितं कारणं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।

वेनराजः राजधर्मस्य पालनं नाकरोत् यतः _____

(१) सः दुःशासकः आसीत् ।

(२) सः अलसः आसीत् ।

Correct Answer : (१) सः दुःशासकः आसीत् ।

Solution :

यहां पर, वाक्य को अर्थपूर्ण बनाने के लिए, सही कारण की पहचान करनी होगी । "वेनराजः राजधर्म-
स्य पालनं नाकरोत्" वाक्य के कारण, यह निष्कर्ष निकलता है कि वेनराजः दुःशासकः था, जो अपनी जिम्मेदारी से भाग रहा था ।

Quick Tip

वाक्य के सही अर्थ को समझने के लिए, संदर्भ के आधार पर सही कारण का चयन करें ।

(ख) कः कं वदति ?

"यदि त्वं प्रयत्नेन कृषिकार्यं करोषि तर्हि अहं प्रसन्ना भविष्यामि ।"

(क) कः कं वदति ?

(१) भूमिः पृथुभूपं वदति ।

(२) पृथुभूपः भूमिं वदति ।

Correct Answer : (२) पृथुभूपः भूमिं वदति ।

Solution :

यह वाक्य भूमिवत्सं संवादितं है, जिसमें पृथुभूपः भूमिं कृषिकार्ये प्रेरित करने का संदेश दे रहा है । अतः यहाँ पर पृथुभूपः भूमिं वदति ।

Quick Tip

संवाद के सही संदर्भ को समझने के लिए पात्रों की भूमिकाओं का ध्यान रखें ।

(ग) वाक्यं पुनर्लिखित्वा सत्यम्/असत्यम् इति लिखत ।

पृथुभूपेन खड्गं सज्जीकृतम् ।

(क) वाक्यं पुनर्लिखित्वा सत्यम्/असत्यम् इति लिखत ।

(१) सत्यम्

(२) असत्यम्

Correct Answer : (१) सत्यम्

Solution :

वाक्य में पृथुभूपेन खड्गं सज्जीकृतम् । यह एक सत्य वाक्य है, क्योंकि पृथुभूपः खड्गं सज्जीकृत करता है ताकि वह युद्ध के लिए तैयार हो सके । अतः यह वाक्य सत्य है ।

Quick Tip

वाक्य में वर्णित क्रिया या घटनाओं का सत्यापन करने के लिए पात्र और घटनाओं के संदर्भ को ध्यान से देखें ।

(घ) अमरकोषात् शब्दं योजयित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।

भूमिः स्त्रीरूपं धृत्वा प्रकटिता ।

(क) अमरकोषात् शब्दं योजयित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।

(१) भूमिः स्त्रीरूपेण धृत्वा प्रकटिता ।

(२) भूमिः स्त्रीरूपं धारयित्वा प्रकटिता ।

Correct Answer : (२) भूमिः स्त्रीरूपं धारयित्वा प्रकटिता ।

Solution :

अमरकोष में "धारयित्वा" शब्द का अर्थ है "धारण करना" । इस संदर्भ में भूमिः स्त्रीरूपं धारण करके प्रकटिता हुई है । इसलिए "धारयित्वा" शब्द उपयुक्त है ।

Quick Tip

संदर्भ में सही शब्द का चयन करने के लिए अमरकोष के अर्थों का सही उपयोग करें ।

(2) शब्दज्ञानम् ।

(क) 2 सप्तमीविभक्त्यन्तपदे चित्वा लिखत ।

(ख) प्रश्ननिर्माणं कुरुत ।

पर्जन्यानन्तरं बीजेभ्यः अङ्कुराः उद्भूताः ।

(ग) लकारं लिखत ।

त्वं प्रजाजनैः सह कृषिकार्यं कुरु ।

(क) 2 सप्तमीविभक्त्यन्तपदे चित्वा लिखत ।

(१) पर्जन्यानन्तरे बीजेभ्यः अङ्कुराः उद्भूताः ।

(२) पर्जन्यानन्तरं बीजेभ्यः अङ्कुराः उद्भूताः ।

Correct Answer : (२) पर्जन्यानन्तरं बीजेभ्यः अङ्कुराः उद्भूताः ।

Solution :

यह वाक्य सही रूप में "पर्जन्यानन्तरं" के साथ है, जिसमें "पर्जन्यानन्तरं" सप्तमीविभक्त्यन्तपद है, और यह "अङ्कुराः उद्भूताः" से जुड़े कार्य के बाद समय को व्यक्त कर रहा है ।

(ख) प्रश्ननिर्माणं कुरुत ।

प्रश्न : पर्जन्यानन्तरं बीजेभ्यः अङ्कुराः उद्भूताः, इस वाक्य में क्या हुआ था ?

(ग) लकारं लिखत ।

त्वं प्रजाजनैः सह कृषिकार्यं कुरु ।

(१) कुरुष्व

(२) कुरु

Correct Answer : (२) कुरु

Solution :

"कुरु" शब्द का प्रयोग आदेश रूप में हो रहा है और लकार "कुरु" है, जो कि "तु" प्रत्यय के साथ संक्रिया को प्रकट करता है ।

Quick Tip

सप्तमीविभक्ति, लकार, और शब्दों का सही चयन करने के लिए उनके अर्थ और वाक्य संरचना का ध्यान रखें ।

(3) पृथक्करणम् ।

प्रवाहिजालं पूरयत । पृथुवैन्यः बीजानां _____

-> _____

-> _____

-> _____

अकरोत् ।

प्रश्न : पृथुवैन्यः बीजानां _____

-> _____

-> _____

-> _____

अकरोत् ।

(१) सङ्कलनं -> चयनं -> संस्करणं -> वपनम्

(२) चयनं -> सङ्कलनं -> संस्करणं -> वपनम्

(३) संस्करणं -> सङ्कलनं -> चयनं -> वपनम्

(४) वपनम् -> चयनं -> सङ्कलनं -> संस्करणं

Correct Answer : (१) सङ्कलनं -> चयनं -> संस्करणं -> वपनम्

Solution :

यह वाक्य पृथुवैन्य द्वारा बीजों के साथ किए गए कार्यों का क्रम दर्शाता है । पहले बीजों का सङ्कलन (collection), फिर चयन (selection), उसके बाद संस्करण (sorting) और अंत में वपन (ploughing) किया गया था ।

Quick Tip

शब्दों का सही क्रम और कार्यों का उचित निर्धारण समझने के लिए वाक्य के संदर्भ का ध्यान रखें ।

(इ)

(1) माध्यमभाषया सरलार्थं लिखत ।

(ततः प्रविशति वैखानसः, अन्यौ तापसौ च) वैखानसः (राजानम् अवरुध्य) राजन् ! आश्रममृगोऽयं, न हन्तव्यः, न हन्तव्यः । आशु प्रतिसंहर सायकम् । राज्ञां शस्त्रम् आर्तत्राणाय भवति न तु अनागसि प्रहर्तुम् । दुष्यन्तः प्रतिसंहृत एषः सायकः । (यथोक्तं करोति) वैखानसः राजन् ! समिदाहरणाय प्रस्थिता वयम् ।

प्रश्न : माध्यमभाषया सरलार्थं लिखत ।

Solution :

ततः वैखानसः राज्ञं सम्बोध्य, आश्रममृगस्य हननार्थं न करने की सलाह देता है । वह राज्ञं कहता है कि इस मृग को मारना नहीं चाहिए, क्योंकि यह निर्दोष है । साथ ही वह राजा को शस्त्र के इस्तेमाल को केवल संकटग्रस्त लोगों की सहायता हेतु करने की सलाह देता है, न कि निर्दोष पर आक्रमण करने के लिए । वह यह भी कहता है कि वे समिदाहरण के लिए यहाँ आए हैं, न कि युद्ध के लिए ।

Quick Tip

माध्यमभाषा में सरलार्थं व्यक्त करते समय वाक्य की मूल भावना और संदर्भ का ध्यान रखें ।

(2) माध्यमभाषया सरलार्थं लिखत ।

श्रोतृवृन्दः - नदीपूजनम् ? किमर्थं नदीपूजनम् ?

कीर्तनकारः - नदी खलु जीवनदायिनी । अतः अस्मिन्नवसरे कृतज्ञतां प्रदर्शयितुं जनाः जले दीपदानं कुर्वन्ति । द्रोणे दीपं प्रज्वाल्य नदीजले समर्पयन्ति । जलं प्राशनार्थम् । कृषिवर्धनार्थम् । विद्युत्निर्माणार्थम् । जलं जीवनार्थम् ॥ सजीवानां कृते नदी देवितमा । नदी मातृतमा ।

प्रश्न : माध्यमभाषया सरलार्थं लिखत ।

Solution :

श्रोतृवृन्दः ने पूछा, "नदीपूजन क्यों ?"

कीर्तनकारः ने उत्तर दिया, "नदी सच में जीवन देने वाली है। इसलिए इस अवसर पर कृतज्ञता व्यक्त करने के लिए लोग नदी में दीपदान करते हैं। वे दीप जलाकर नदी में समर्पित करते हैं। जल का उपयोग जीवन के विभिन्न उद्देश्यों के लिए किया जाता है - पीने के लिए, कृषि के लिए, और विद्युत निर्माण के लिए। जल जीवन का आधार है। नदी हमारे जीवन के लिए एक मातरूप है और देवता के समान है।"

Quick Tip

माध्यमभाषा में सरलार्थ व्यक्त करते समय, वाक्य की मूल भावना को सीधे और सटीक रूप से व्यक्त करना महत्वपूर्ण होता है।

माध्यमभाषया उत्तरं लिखत।

(1) सुदासः किमर्थं कमलं विक्रेतुं न इच्छति ?

Solution :

सुदासः कमलं विक्रेतुं न इच्छति, कारणं तत्र द्विविधं शङ्कां यः आसीत्। एकं कारणं यह कि वह कमलस्य विक्रयेन तस्य मूल्ये कमीकरणं न चाहता था, दुसरं कारणं यह कि वह कमलस्य अत्यन्तं सौन्दर्यं तथा उसके मूल्य को बचाए रखना चाहता था।

(2) ज्ञानग्रहणविषये शङ्कराचार्याणां किं मतम् ?

Solution :

ज्ञानग्रहणविषये शङ्कराचार्याणां मतं स्पष्टं अस्ति। वे ज्ञान को आत्मानुभव, ध्यान, तथा साधना के माध्यम से ग्रहण करने के पक्षधर थे। उनका मानना था कि शुद्ध बुद्धि और ध्यान से ही वास्तविक ज्ञान प्राप्त होता है, जो ब्रह्मज्ञान से संबंधित है।

Quick Tip

माध्यमभाषा में उत्तर लिखते समय विचारों को सरल, स्पष्ट, और संक्षेप में व्यक्त करें।

(अ) पद्यांशं पठित्वा निर्दिष्टाः कृतीः कुरुत।

रामाभिषेके जलमाहरन्त्याहस्तात् सूतो हेमघटो युवत्याः । सोपानमार्गेण करोति शब्दं..... रथस्यैकं चक्रं भुजगयमिताः सप्त तुरगाः निरालम्बो मार्गश्चरणविकलः सारथिरपि । रविर्यात्येवान्तं प्रतिदिनमपारस्य नभसः किर्यासिद्धिः सत्त्वे भवति महतां नोपकरणे ॥ वृद्धोऽहं त्वं युवा धन्वी सरथः कवची शरी । तथाप्यादाय वैदेहीं कुशली न गमिष्यसि ॥

(1) पद्यांशं पठित्वा निर्दिष्टे कृती कुरुत ।

(क) पूर्णवाक्येन उत्तरं लिखत । कः शब्दं करोति ?

Solution :

इस पद्यांश में "शब्दं" वह व्यक्ति करता है जो सोपानमार्गेण रथ के पहिये से आवाज़ उत्पन्न करता है । वह सारथि है, जो रथ को खींचता है । अतः, सारथि वह व्यक्ति है जो शब्द उत्पन्न करता है ।

Quick Tip

पद्यांशों में संदर्भ के आधार पर शब्दों का सही अर्थ और व्यक्ति का निर्धारण करें ।

(ख) चतुर्थपदं लिखत ।

(1) निरालम्बः मार्गः : चरणविकलः _____

Solution :

निरालम्बः मार्गः : चरणविकलः सारथि । यहाँ "निरालम्बः मार्गः" और "चरणविकलः" एक दूसरे से संबंधित हैं, और यह सारथि द्वारा रथ चलाने के संदर्भ में हैं ।

(2) एकम् : चक्रम् :: सप्त : _____

Solution :

एकम् : चक्रम् :: सप्त : तुरगाः । यहाँ 'एकम्' और 'चक्रम्' का सम्बन्ध एक रथ के पहिए से है, और 'सप्त' और 'तुरगाः' का सम्बन्ध रथ के सात घोड़ों से है ।

(ग) पूर्वपदं लिखत ।

(1) वृद्धोऽहम् = _____
+ अहम् ।

Solution :

वृद्धोऽहम् = युवा + अहम् । यह वाक्य वृद्ध और युवा की स्थिति को व्यक्त करता है, जहां "वृद्धोऽहम्" वृद्ध व्यक्ति और "युवा" युवा व्यक्ति को दर्शाता है ।

(2) रथस्यैकम् = _____
+ एकम् ।

Solution :

रथस्यैकम् = चक्र + एकम् । यह वाक्य एक रथ के पहिये (चक्र) को दर्शाता है, और यह एक विशिष्ट रथ के पहिये का वर्णन कर रहा है ।

Quick Tip

संबंधित शब्दों के बीच उचित मेल और अर्थ का चयन करें । उदाहरणों में शब्दों का सही स्थान निर्धारण महत्वपूर्ण होता है ।

(आ) माध्यमभाषया उत्तरं लिखत ।

(1) 'विद्या नाम नरस्य ...' इति श्लोकाधारेण विद्यायाः महत्त्वं लिखत ।

Solution :

'विद्या नाम नरस्य ...' इति श्लोकधाराधारितं विद्यायाः महत्त्वं स्पष्टं अस्ति । विद्या मनुष्यस्य जीवन का आधार है । यह न केवल उसे जीवन में सफलता प्राप्त करने के लिए आवश्यक ज्ञान प्रदान करती है, अपितु समाज में उसका स्थान और प्रतिष्ठा भी निर्धारित करती है । विद्या से ही मनुष्य की बौद्धिक क्षमता बढ़ती है और वह अपने जीवन के उद्देश्य को पूरा करने में समर्थ होता है । इसलिए विद्यायाः महत्त्वं अत्यन्त अधिक है, क्योंकि यह व्यक्ति को सशक्त बनाती है और समाज में सुधार लाती है ।

(2) कदा मानवता भवेत् ?

Solution :

मानवता तब भवति जब हम एक दूसरे के दुख-सुख को समझते हैं और दूसरों के साथ सहानुभूति रखते

हुए उनके कल्याण के लिए कार्य करते हैं। जब समाज में भेदभाव, हिंसा और नफ़रत के स्थान पर प्रेम, सहयोग और समझ का वातावरण होता है, तब ही वास्तविक मानवता का परिचय मिलता है। इसीलिए मानवता का विकास तब होता है जब हम अपनी मानवता को दूसरों के प्रति सम्मान और स्नेह के रूप में व्यक्त करते हैं।

Quick Tip

विद्यायाः महत्त्व को समझने के लिए श्लोक का संदर्भ और उसके संदेश को गहरे से समझें। मानवता का अर्थ है, किसी के दुःख-दर्द को समझना और उसे हल करना।

(इ) पद्ये शुद्धे पूर्णे च लिखत ।

(क) कं शीतम् शीतम् ॥

Solution :

कं शीतम् शीतम् । यह वाक्य एक विशेष व्यक्ति या वस्तु के शीतलता के संदर्भ में हो सकता है। "कं" से प्रश्न है कि कौन, और "शीतम्" से स्पष्ट है कि वह शीतलता या ठंडक का कारण हो सकता है।

(ख) यदा नरः व्यपगतः ॥

Solution :

यदा नरः व्यपगतः । यह वाक्य एक संदर्भ में प्रयोग किया जा सकता है जब कोई व्यक्ति अपने कठिनाइयों से पार प्राप्त करता है, और वह "व्यपगतः" हो जाता है अर्थात्, वह अवसाद या संकट से मुक्त हो जाता है।

(ग) अल्पानाम अणवः दन्तिनः ॥

Solution :

अल्पानाम अणवः दन्तिनः । यह वाक्य छोटे दांतों या कम शक्तिशाली दांतों के बारे में हो सकता है। "अल्पानाम" और "दन्तिनः" शब्दों का तात्पर्य कमजोर या छोटे दांतों से हो सकता है।

(घ) उत्तमो धन्यः प्रजायते ॥

Solution :

उत्तमो धन्यः प्रजायते । यह वाक्य यह दर्शाता है कि उत्कृष्ट व्यक्ति या महान व्यक्ति उसी के द्वारा उत्पन्न या प्रकट होते हैं । "धन्यः" यहाँ एक आदर्श व्यक्ति के रूप में हो सकता है ।

(ई) अन्वयं पूरयत ।

Solution :

यावत् भयम् नास्ति तावत् हि अथ भेतव्यम् । (तथापि) सर्वदा तु भयं वीक्षय नरः स्मरणं कुर्यात् ।
इस वाक्य में यह बताया जा रहा है कि जब तक डर न हो, तब तक किसी का डर करना आवश्यक नहीं है, लेकिन भय को देखकर मनुष्य को हर समय सचेत रहना चाहिए ।

Quick Tip

पद्यांशों में शब्दों का उचित चयन और उनके सटीक स्थान का निर्धारण महत्त्वपूर्ण होता है । ध्यान रखें कि हर शब्द का सही संदर्भ में उपयोग किया जाए ।

माध्यमभाषया सरलार्थं लिखत ।

(1) शीलं सद्गुणसम्पत्तिः ज्ञानं विज्ञानमेव च । उत्साहो वर्धते येन वाचनं तद् हितावहम् ॥

Solution :

यह श्लोक यह बताता है कि शील (सद्गुण), ज्ञान और विज्ञान के द्वारा मनुष्य के जीवन में उत्साह और ऊर्जा आती है । इसके द्वारा सही मार्ग पर चलने का प्रोत्साहन मिलता है । जो वाचन हम करते हैं, वह हमारे व्यक्तित्व को निखारता है और समाज के लिए लाभकारी होता है ।

(2) एकीभूय यथा सर्वे वर्णा गच्छन्ति शुक्रताम् । तथा सम्भूय शंसन्ति धर्मा मानवतागुणम् ॥

Solution :

यह श्लोक यह बताता है कि जैसे सभी रंग मिलकर श्वेत (शुक्र) रंग बनाते हैं, वैसे ही सभी धर्मों का उद्देश्य मानवता और अच्छे गुणों को बढ़ावा देना है । सभी धर्मों का मुख्य उद्देश्य मानवता का उत्थान है, जैसे रंग एकत्रित होकर श्वेतता को दर्शाते हैं ।

(3) वृथाभ्रमणकुक्क्रीडापरपीडापभाषणैः । कालक्षेपो न कर्तव्यो विद्यार्थी वाचनं श्रयेत् ॥

Solution :

यह श्लोक विद्यार्थी को चेतावनी देता है कि समय की बर्बादी और व्यर्थ की गतिविधियों (जैसे भ्रमण, खेल, दूसरों को कष्ट देना या निरर्थक बातें करना) से बचना चाहिए । विद्यार्थी को अपने समय का सही उपयोग करना चाहिए और केवल वाचन (अध्ययन) में ही अपना समय लगाना चाहिए, ताकि ज्ञान प्राप्त हो सके ।

Quick Tip

प्रत्येक श्लोक में छिपे संदेश को समझकर उसे सरल भाषा में व्यक्त करें । इससे विचारों का सही अर्थ मिलता है ।

(अ) धातूनाम् अव्ययानां च विशिष्टविभक्तेः उपयोगं कृत्वा वाक्यनिर्माणं कुरुत ।

(क) वि + रम् (1 प. प.)

Solution :

(The sound cannot be heard without being clearly produced.)

(ख) याच् (1 आ. प.)

Solution :

(He accepts the donation with a request.)

(ग) स्निह् (4 प. प.)

Solution :

(His heart was full of affection and he felt content.)

(घ) परितः **Solution :**

(All the enemies were defeated from all sides.)

(च) विना **Solution :**

(A warrior will not be victorious without courage.)

(छ) उपरिअथवासं संस्कृतानुवादं कुरुत ।

(1) मला खीर खूप आवडते । **Solution :**

I like kheer very much.

मुझे खीर बहुत पसंद है ।

(2) आजी देवळात जाऊन स्तोत्र म्हणते । **Solution :**

Going to the temple, the grandmother recites the stotra.

दादी/नानी मंदिर जाकर स्तोत्र पढ़ती है ।

(3) आम्ही काल पुस्तक वाचले । **Solution :**

We read the book yesterday.

हमने कल किताब पढ़ी ।

(4) राधिका पुजेसाठी फुले वेचते । **Solution :**

Radhika collects flowers for worshipping.

राधिका पूजा के लिये फूल इकट्ठा करती है ।

(5) तू ग्रंथालयात काय करतो आहेस ? **Solution :**

What are you doing in the Library ?

तुम ग्रंथालय में क्या कर रहे हो ?

(6) गीता सायकलने शाळेत जाते । **Solution :**

Geeta goes to the school by bicycle.

गीता साईकल से पाठशाला जाती है ।

Quick Tip

संस्कृत में धातुओं और अव्ययों के विशिष्ट रूपों का प्रयोग वाक्य के अर्थ को स्पष्ट और सटीक बनाता है । सही प्रयोग से भाषा की सूक्ष्मता बढ़ती है ।

noindent (आ) 5-7 वाक्यात्मकं निबन्धं लिखत ।

(1) मम प्रियः नेता ।

मम प्रियः नेता महात्मा गांधीः अस्ति । यः भारतस्य स्वतंत्रतायाः महान् सेनानी आसीत् । सः अहिंसा एव मार्गं अनुसरन् स्वदेशवासिनः असहमतिं अस्वीकर्ताः शक्तिषु अहिंसा द्वारा प्रकटितुं प्रयत्नं कृतवान् । महात्मा गांधीजी ने स्वतंत्रता संग्राम में ब्रिटिश साम्राज्य के खिलाफ अनशन और सत्याग्रह जैसे आंदोलन चलाए । तस्य प्रेरणा राष्ट्रनिर्माणे अत्यधिक प्रभावशाली आसीत् । तस्मिन्ही नेतृत्वे भारतीय समाज एकात्मतां प्राप्तवान् । अतः सः मम प्रियः नेता अस्ति ।

(2) मम प्रियः पुस्तकम् ।

मम प्रियं पुस्तकं "भगवद्गीता" अस्ति । एषा पुस्तकं न केवलं धार्मिकेण किंतु नैतिकेण च मार्गदर्शिका अस्ति । भगवद्गीतेषु भगवान् श्रीकृष्णः अर्जुनं कर्म, भक्ति, ज्ञान और योग विषयक उपदेशं ददाति । मम जीवनस्य समस्याः समाधानं प्राप्तुं भगवद्गीतेषु दीक्षितं मार्गं अनुसरणं अतीव लाभकारी अस्ति । अयं

ग्रन्थः न केवलं धर्मार्थे अपि तु मानवजीवने नैतिकतायाः मूलमस्ति । अतः "भगवद्गीता" मम प्रियं पुस्तकं अस्ति ।

(3) मम प्रियः कविः ।

मम प्रियः कविः कालिदासः अस्ति । सः संस्कृत साहित्ये एकः प्रमुखः कविः आसीत् । तस्य "अभिज्ञानशाकुन्तलम्" आणि "रघुवंशम्" इत्यादिकाव्यरचनाः विश्वभरं प्रसिद्धा । कालिदासस्य काव्ये सूक्ष्मं भावव्यक्तिः, प्रकृतिप्रेम, और शाश्वतं ज्ञानं दर्शितम् अस्ति । तस्य कवितायाः गहनार्थः, रचनात्मकता, और काव्यशैली मम हृदयं स्पृशति । एवमस्ति, कालिदासः मम प्रियः कविः ।

Quick Tip

विद्यार्थिनः प्रियनेतानि पुस्तकेन कविना च विचारयित्वा कार्यकरणं मनोवृत्तिं सशक्तं करोति ।

(अ) तालिकापूर्तिं कुरुत ।

(1) नामतालिका ।

एकवचन	द्विवचन	बहुवचन	विभक्तिः	शशिभ्याम्	तृतीया
<u>शशि</u>	<u>शशिभ्याम्</u>	<u>शशयः</u>	<u>शशिना</u>	<u>शशि</u>	<u>शशयाः</u>

(2) सर्वनामतालिका ।

एकवचन	द्विवचन	बहुवचन	विभक्तिः	आवाभ्याम्/नौ	चतुर्थी
<u>अहं</u>	<u>यूयं</u> <u>ते</u>	<u>मे</u> <u>तद्</u>	<u>तस्या</u>	<u>त्वं</u> <u>साम</u>	

(3) क्रियापदतालिका ।

लकाराः	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन	पुरुषः	लङ्	लृट्
<u>युध्य</u>	<u>ध्वे</u>	<u>मध्यमः</u>	<u>पुरुषः</u>	<u>लोट्</u>	<u>कथय</u>	<u>निउत्तमः</u>

(4) धातुसाधित-विशेषण-तालिका ।

धातुः	क्त	क्तवत्	कृत्याः	शतृ/शानच्	मन् (4 आ. प.)
<u>खादितवान्</u>	<u>खादन्</u>	<u>पृच्छ</u>	<u>पृष्टः</u>	<u>पृच्छन्</u>	

(आ) निर्दिष्टाः कृतीः कुरुत ।

(1) योग्यं रूपं लिखित्वा रिक्तस्थानपूर्तिं कुरुत ।

(क) _____

(3) महिलाः जलमाहर्तुं गच्छन्ति । (सङ्ख्यावाचकम्) **Solution :**

In this sentence, we are referring to "3 women" who are going to fetch water. The correct number here is त्रयं (3 in Sanskrit).

So, the sentence becomes :

त्रयं महिलाः जलमाहर्तुं गच्छन्ति ।

(ख) अस्माकं कुटुम्बं संवत्सरस्य _____

(1) पर्यटनार्थं गच्छति । (आवृत्तिवाचकम्) **Solution :**

Here, the context is referring to an event that happens annually, meaning once a year. The correct word is एकं (1).

So, the sentence becomes :

अस्माकं कुटुम्बं संवत्सरस्य एकं पर्यटनार्थं गच्छति ।

(ग) शङ्कराचार्यस्य जन्म ख्रिस्ताब्दे _____

(8) शतके अभवत् । (क्रमवाचकम्) **Solution :**

This sentence refers to the birth of Adi Shankaracharya in the 8th century CE. The correct number is आठ (8).

So, the sentence becomes :

शङ्कराचार्यस्य जन्म ख्रिस्ताब्दे आठ शतके अभवत् ।

(घ) दिनस्य _____

(9) लोकयानम् आगच्छति । (आवृत्तिवाचकम्) **Solution :**

This sentence refers to the arrival of the bus at 9 AM every day. The correct number is नव (9).

So, the sentence becomes :

दिनस्य नव लोकयानम् आगच्छति ।

(च) भगवद्गीतायाम् अष्टादशे अध्याये _____

(78) श्लोकाः सन्ति । (सङ्ख्यावाचकम्) **Solution :**

This sentence refers to the 78 verses in Chapter 18 of the Bhagavad Gita. The correct number is अट्ठत्तर (78).

So, the sentence becomes :

भगवद्गीतायाम् अष्टादशे अध्याये अट्ठत्तर श्लोकाः सन्ति ।

(2) समासानां तालिकापूर्ति कुरुत ।

समस्तपदं विग्रहः समासनाम

समासनाम	विग्रहः
(क) मातृसेवा	मातुः सेवा
(ख) मृगशृगालौ	इतरेतरद्वन्द्वः
(ग) परमः	अणुः
(घ) सकोपम्	कोपेण सह
(च) क्षुद्रबुद्धिः	बहुव्रीहिः

Solutions :

- (क) मातृसेवा : This is a Samasa where "मातृ" means "mother" and "सेवा" means "service". The compound word मातृसेवा means "service to the mother."
- (ख) मृगशृगालौ : This is a Dvandva Samasa, meaning a compound of two words joined by "और" (meaning "and"), in this case, referring to a "deer and a jackal."
- (ग) परमः : This is a Karmadharaya Samasa, where "परमः" means "supreme" and "अणुः" means "atom". Thus, "परमाणु" means "atom".
- (घ) सकोपम् : This is a Bahuvrihi Samasa, where "कोपेण" means "with anger" and "सह" means "together", giving us "sakope" meaning "one with anger".

- (च) क्षुद्रबुद्धिः : This is a Bahuvrihi Samasa, where "क्षुद्र" means "small" and "बुद्धि" means "intellect", together forming क्षुद्रबुद्धि, meaning "small-minded intellect".
-

(3) समानार्थकशब्दान्/विरुद्धार्थकशब्दान् लिखत ।

(क) रासभः = Solution :

समानार्थकशब्दः : गजः (Elephant) विरुद्धार्थकशब्दः : सिंहः (Lion)

(ख) कृशाः × Solution :

समानार्थकशब्दः : दुर्बलाः (Weak), मलिनाः (Thin) विरुद्धार्थकशब्दः : स्थूलाः (Fat), बलिष्ठाः (Strong)

(ग) गृहम् = Solution :

समानार्थकशब्दः : भवनम् (Mansion), गृह (House) विरुद्धार्थकशब्दः : मन्दिरम् (Temple)

(घ) सुकृतम् × Solution :

समानार्थकशब्दः : पुण्यं (Virtue), धर्मः (Good deed) विरुद्धार्थकशब्दः : पापम् (Sin), अधर्मः (Immorality)

(च) सैनिकः = Solution :

समानार्थकशब्दः : योद्धा (Warrior), योद्धि (Fighter) विरुद्धार्थकशब्दः : शान्ति (Peace), उपवासी (Pacifist)

(4) सूचनानुसारं कृतीः कुरुत ।

(क) सम्यग् उक्तं त्वया ।

(वाच्यपरिवर्तनं कुरुत ।)

Solution :

त्वया सम्यग् उक्तं अस्ति । (Active to Passive Voice)

(ख) तयोः विवादं श्रुत्वा सुदासः व्यमृशत् ।
(त्वान्तम् अव्ययं निष्कासयत ।)

Solution :

तयोः विवादं श्रुत्वा सुदासः व्यमृशत् । (Removing the word "तव" as it's an adjective.)

(ग) त्वं द्रष्टुं शक्नोषि ।
('त्वं' स्थाने 'भवान्' योजयत ।)

Solution :

भवान् द्रष्टुं शक्नोषि । (Replacing 'त्वं' with 'भवान्')

(घ) मृगः प्रत्यहं सस्यं खादति स्म ।
('स्म' निष्कासयत ।)

Solution :

मृगः प्रत्यहं सस्यं खादति । (Removing 'स्म' as it is not necessary.)

(च) आचार्यः तं प्रप्ताम ।
(ललकारे परिवर्तयत ।)

Solution :

आचार्यः तं प्रप्त । (Converting into imperative form - Direct command or request.)

(अ) गद्यांशं पठित्वा कृतीः कुरुत ।

गङ्गातीरे एकः साधुः आसीत् । यः अपकारं करोति तस्यापि उपकारं करोति स्म सः । प्रतिदिनं सः गङ्गानद्यां स्नानं करोति स्म । एकस्मिन् दिने नदीप्रवाहे सः एकं वृश्चिकं दृष्टवान् । तं हस्तेन गृहीत्वा तीरे स्थापयितुं प्रयत्नं कृतवान् । किन्तु वृश्चिकः साधोः हस्तम् अदशत् । साधुः वृश्चिकं त्यक्तवान् । वृश्चिकः

जले अपतत् । साधुः पुनः तं तीरे स्थापयितुं प्रयत्नं कृतवान् । पुनः वृश्चिकः हस्तम् अदशत् । एवम् अनेकवारं साधुः वृश्चिकं गृहीतवान् । वृश्चिकः अपि अदशत् । नदीतीरे कञ्चन पुरुषः आसीत् । सः साधुम् उक्तवान्, "साधुमहाराज ! अयं दुष्टः वृश्चिकः पुनः पुनः दशति । भवान् किमर्थं तं हस्ते वृथा स्थापयति ? वृश्चिकं त्यजतु" इति । "वृश्चिकः क्षुद्रः जन्तुः । दशनं तस्य स्वभावः । सः स्वस्वभावं न त्यजति । अहं तु मनुष्यः । अहं मम परोपकारस्वभावं कथं त्यजामि ?" इति साधुः तं पुरुषम् उक्तवान् ।

(1) पूर्णवाक्येन उत्तरं लिखत ।

साधुः नदीप्रवाहे कं दृष्टवान् ?

Solution :

साधुः नदीप्रवाहे एकं वृश्चिकं दृष्टवान् ।

(2) प्रातिपदिकं लिखत । (क) साधोः

Solution :

साधुः (Nominal form)

(ख) अहम् **Solution :**

अहम् (Nominal form)

(3) वाक्यं पुनर्लिखित्वा सत्यम्/असत्यम् इति लिखत ।

दशनं वृश्चिकस्य स्वभावः ।

Solution :

दशनं वृश्चिकस्य स्वभावः । (True)

(4) माध्यमभाषया सरलार्थं लिखत ।

अहं मम परोपकारस्वभावं कथं त्यजामि ?

Solution :

मैं अपनी परोपकार की प्रवृत्ति को कैसे छोड़ सकता हूँ ?

(5) गद्यांशात् ललकारस्य 1 क्रियापदं चित्वा लिखत ।

Solution :

ललकारे क्रियापदः "त्यज" (त्यजतु) ।

(6) कारकपरिचयं कुरुत ।

गङ्गातीरे एकः साधुः आसीत् ।

Solution :

गङ्गातीरे (स्थानकर्म) साधुः (कर्ता) आसीत् (क्रिया)।

(आ) पद्यांशं पठित्वा निर्दिष्टे कृती कुरुत ।

विरलाः जानन्ति गुणान्विरलाः कुर्वन्ति निर्धने स्नेहम् । विरलाः परकार्यरताः परदुःखेनापि दुःखिताः विरलाः ॥

(क) पूर्णवाक्येन उत्तरं लिखत ।

(1) के गुणान् जानन्ति ?

Solution :

विरलाः गुणान् जानन्ति ।

(2) विरलाः केन दुःखिताः ?

Solution :

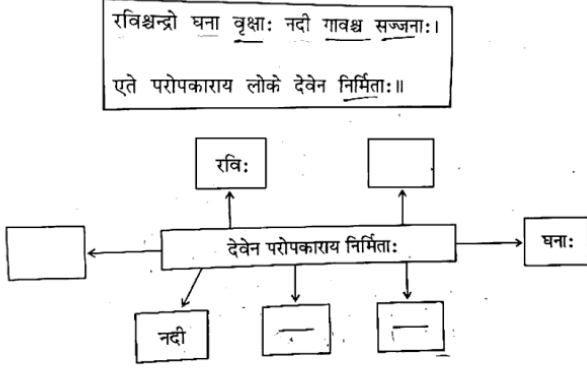
विरलाः परदुःखेन दुःखिताः ।

(ख) विरुद्धार्थकं शब्दं लिखत । गुणाः x

Solution :

दोषाः

(2) पद्यांशं पठित्वा जालरेखाचित्रं पूरयत ।

(इदं चित्रं पश्यत यत्र 'देवेन परोपकाराय निर्मिताः' इति मध्यभागे लिखितम् अस्ति । 'रविः', 'नदी', 'घनाः' इति पदानि पूरितानि सन्ति । अवशिष्टानि चत्वारि रिक्तस्थानानि पद्यांशात् चित्वा पूरयत ।)

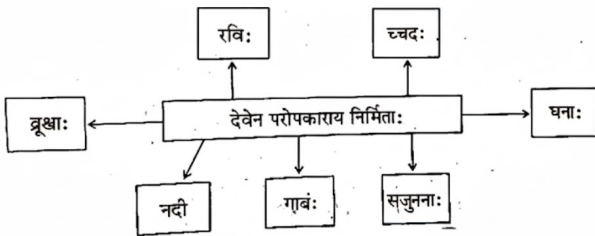
समीचीनम् उत्तरम् : रिक्तस्थानानि पूरयितुं शब्दाः : चन्द्रः, वृक्षाः, गावः, सज्जनाः

स्पष्टीकरणम् : सोपानम् १ : दत्तं पद्यांशं पठत ।

रविश्चन्द्रो घना वृक्षाः नदी गावश्च सज्जनाः ।

एते परोपकाराय लोके देवेन निर्मिताः ॥

सोपानम् २ : पद्यांशे 'देवेन परोपकाराय निर्मिताः' (देवेन परोपकारार्थं निर्मिताः) वस्तूनां सूचीं लिखत । पदे सन्धि-विच्छेदं कृत्वा, सूची भवति :

सोपानम् ३ : जालरेखाचित्रे दत्तैः शब्दैः सह सूचीं मेलयत । चित्रे पूरिताः शब्दाः - रविः, नदी, घनाः ।

सोपानम् ४ : अवशिष्टान् शब्दान् रिक्तस्थानेषु लिखत । अवशिष्टाः शब्दाः सन्ति - चन्द्रः, वृक्षाः, गावः, सज्जनाः । एतैः शब्दैः चत्वारि रिक्तस्थानानि पूरणीयानि ।

Quick Tip

जालरेखाचित्र-प्रश्नेषु, प्रथमं पद्यांशे/गद्यांशे मुख्यविषयं (अत्र 'देवेन निर्मिताः') अन्विष्य तस्य सम्बद्धानां सर्वेषां शब्दानां सूचीं रचयत । ततः चित्रे दत्तैः शब्दैः सह तां सूचीं तुलयित्वा अवशिष्टैः शब्दैः रिक्तस्थानानि पूरयत । सन्धि-विच्छेदं कर्तुं न विस्मरत ।